

Galima sociokultūrinių ir socioekonominių parametrų įtaka vietinėms kalboms: Šalčininkų rajono atvejis

Agnė Čepaitienė

Lietuvių kalbos institutas
agne.cepaitiene@lki.lt

Anotacija. Straipsnyje, remiantis sociokultūriniais ir socioekonominiais duomenimis, siekiama nustatyti Šalčininkų rajono vietinių bendruomenių narių judumo tendencijas ir jų galimą įtaką vietinėms kalboms. Sociokultūrinių ir socioekonominių duomenų pagrindu GIS įrankiais ir metodais įvertinta gyvenamųjų vietovių infrastruktūra, sudarytas įtaką kalbinei kaitai turinčių traukos objektų karščio žemėlapis, realizuotas „Lietuvių kalbos atlaso“ (LKA) punktų ir infrastruktūros objektų ryšių tinklas, įvertinta sociokultūrinių tinklų struktūra, judumo tendencijų ir demografinių rodiklių galima įtaka vietinėms kalboms. Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų analizė išryškino tiriamojo arealo kalbinį, socioekonominį ir sociokultūrinį išskirtinumą. Tiriamasis arealas vertintinas kaip gana uždara, daugiau vidinio judumo lygio sritis. Visi Šalčininkų rajono LKA punktai sociokultūriškai yra neizoliuoti, bet kalbiškai – gana izoliuoti.

Raktažodžiai: *sociokultūriniai tinklai, GIS, Šalčininkų rajonas, kalbinė kaita, geoerdvinė analizė*

The possible influence of socio-cultural and socio-economic parameters on local languages: the case of Šalčininkai District

Summary. The aim of the study is to use GIS tools and methods to identify the mobility trends of the members of the local communities of Šalčininkai district and surrounding areas and their impact on the local languages on the basis of socio-economic and socio-cultural parameters. The research material consists of: 1) survey data, on the basis of which the coefficients of the influence of attractions on the language were calculated; 2) statistical socio-economic data for 2020-2021; 3) geo-spatial data of Lithuania; 4) linguistic studies of Šalčininkai district. GIS tools and methods were used to assess the infrastructure of residential areas, a heat map of attractions with the greatest impact on linguistic shift was created based on the results of the survey, and a link network of Atlas of Lithuanian Language (ALL) points and infrastructures was implemented through accessibility analysis. Based on social network theory, the structure of socio-cultural networks and their influence on linguistic shift, as well as the influence of additional socio-economic and socio-cultural factors was assessed. The analysis has highlighted the linguistic, socio-economic and socio-cultural uniqueness of Šalčininkai district. The study area is a zone with a more internal mobility level: there is less migration between areas where different languages (Slavic and Lithuanian) are spoken, and more migration between different dialects (Eastern Aukštaitians of Vilnius and Southern Aukštaitians). However, due to the disappearance of ALL points in almost half of Šalčininkai district, the well-developed infrastructure in the district centre and the abundance of elderly communities in the district, the intensity of mobility is low. Therefore, all the areas surveyed can be considered socio-culturally non-isolated, but linguistically quite isolated. This ensures the survival and dominance of the Slavic language. The centre of the district – Šalčininkai (ALL 666) - is considered to be the most socio-economically and socio-culturally stable in the

study area. However, this town attracts residents from socially unstable areas and residents of different dialects. This creates favourable socio-economic and socio-cultural conditions for the Slavic languages (partly also for Lithuanian dialects) to compete, but remain viable. The other ALL points in Šalčininkai district belong to the open zone, where the processes of shift in the characteristics of Slavic languages and/or Lithuanian dialects are taking place.

Key words: *sociocultural networks, GIS, Šalčininkai district, linguistic shift, geospatial analysis*

1. Įvadas

Iki pat XXI a. lietuvių tarmėtyroje vyravo kokybinė vien kalbinių duomenų analizė, į kalbos variantiškumą skatinančius veiksnius neatsižvelgta. Ir tik XXI a. pr. kalbinę įvairovę ir kaitą pradėta aiškinti remiantis papildomais sociolingvistiniais kintamaisiais – lytimi, amžiumi, išsilavinimu, gyvenamąja vieta ir kt. – bei sociokultūriniais veiksniais, pavyzdžiui, kartu imta nagrinėti kalbos prestižą, nuostatas ir pan. (žr. tokių tyrimų pavyzdžius Ramonienė 2013a; 2013b: 75–90; Bakšienė 2015: 1–20; 2016; Čepaitienė 2018; 2021: 162–197 ir kt.; dar žr. Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014 ir kt.), tarmių skirtumai skaičiuoti (Čepaitienė 2020: 217–248 ir ten minima lit.). Pakitęs požiūris į kalbos variantiškumą pakeitė ir pačią lietuvių dialektologiją – statiškoji virto dinamišką, arba multimodaliąja (plačiau žr. Mikulėnienė 2018a; 2018b; 2020: 11–33).

Vis dėlto kalbiniuose tyrimuose remtasi palyginti negausia medžiaga, kalbą veikiančias sociolingvistinias ir sociokultūrinias veiksnius dažniausiai nustatyti anketuojant pateikėjus, taigi neišvengta subjektyvumo.

Galimybės išsiplėtė prieš metus lietuvių tarmėtyroje pradėjus taikyti geografinių informacinių technologijų (GIS) įrankius ir metodus – jais ne tik atliekama kalbinė analizė, bet kalba kiekybiškai įvertinama laike ir erdvėje, pasitelkiami gausūs socioekonominiai, sociokultūriniai duomenys ir statistiškai patikimai nustatoma jų įtaka kalbos variantiškumui (naujausios teorinės ir metodologinės prieigos įtvirtintos Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro mokslininkų sukurtame „Geolingvistikos portale“, žr. *Geolingvistikos portalas*¹, Čepaitienė, Mikulėnienė 2022; sistemingai taikytos tiriant lietuvių kalbos variantiškumą, žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021: 81–106; Čepaitienė, Gudaitis 2021a: 59–77; 2021b: 149–172; Čepaitienė, Mikulėnienė 2021: 291–306; tyrimų rezultatai skelbti tarptautinėse ir nacionalinėse mokslinėse konferencijose; GIS metodų taikymo užsienio lingvistikoje pavyzdžius žr. Lee, Kretzschmar 2007: 541–560; Luo et al. 2000: 129–136; Wang et al. 2006: 1–9; Ayad, Luthin 2009: 1–26; Teerarojanarat, Tingsabadh 2011a: 55–75; 2011b: 362–371; Lee et al. 2018: 152–156 ir kt.).

Iki šiol atliktais kalbiniais tyrimais nustatyta, kad vieni iš svarbesnių kalbos variantiškumą lemiančių veiksnių yra geografinis ir demografinis (Heeringa et al. 2007: 70–82)²; kalbos vartotojų mobilumas geografinėje erdvėje ir socialiniai faktoriai (Milroy 1987; 2000: 217–223; 2002; Chambers 2002: 117; Vaicekauskienė, Sausverdė 2012: 6; dar žr. Čepaitienė 2016: 136–159; 2018: 61–78 ir kt.). GIS metodai jiems įvertinti yra neabejotinai tinkami – gali būti atlikta geoerdvinė demografinių ir socialinių duomenų analizė ir žemėlapiuose nubraižytas socialinius reiškinius, judumą iliustruojantis tinklas, analizuojama jo struktūra (Gao et al. 2016: 307–312; dar žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54)³.

¹ Portalas sukurtas vykdant VLKK finansuojamą projektą „Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno modelio sukūrimas“, 2020–2021 m. (sutarties Nr. K-1012020/SK-5).

² Tyrimais nustatyta, kad geografiškai arti lokalizuotų, didelio gyventojų skaičiaus gyvenamųjų vietovių bendruomenės aktyviau kontaktuoja, o tai turi įtakos skirtingiems vartojamiems kalbos variantams (tarmėms), jų kaitai (Heeringa et al. 2007: 70–82).

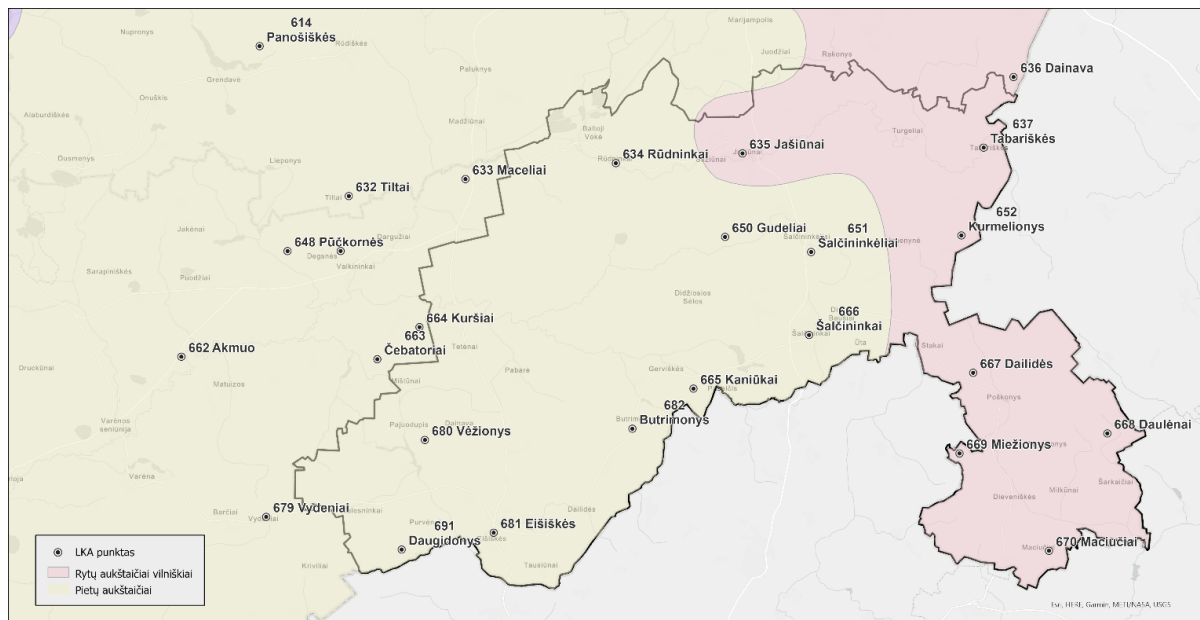
³ Tinklo ryšių analizė atsako į klausimą, kaip objektai arba reiškiniai yra sujungti ir kaip jų ryšiai susiję su viso tinklo struktūra. Tinklo analizė pagrįsta matematinio modeliavimo, grafų teorijos ir reliacinės algebros metodais (žr. Gao, Barzel, Barabási 2016: 307–312). Tinklo dalyviai žymimi mazgais (angl. nodes), juos jungia tam tikri ryšiai. Visa tai sudaro grafą, kuriame vizualizuoti analizuojami objektai ir jų artumo laipsnis. Tinklų tyrimo modelį žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54.

Tai struktūrai paaiškinti pasitelkiamos įvairios teorijos, pavyzdžiui, socialinių tinklų (plg. Hanneman, Riddle 2005; Borgatti et al. 2022; 2013; Milroy 1987; 2000: 217–223; 2002; Trudgill 2008; Sarhimaa 2009: 161–190 ir kt.), (išsamiau žr. toliau).

Toks būdas nustatyti kalbos ir socioekonominių bei sociokultūrinių veiksnių ryšį lietuvių kalbos variantiškumo tyrimuose dar tik bandomas, darbų negausu – GIS įrankiais ir metodais analizuoti rytų aukštaičių panevėžiškių ploto (Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54) ir Kauno rajono (Čepaitienė 2022) sociokultūriniai tinklai (socialinių tinklų teorija ir negausiais statistiniais duomenimis paremta metodika atliktos sociokultūrinių tinklų analizės pavyzdžius bei detalai jos atlikimo etapus žr. Čepaitienė 2016: 136–159; 2018: 61–78; dar žr. Leskauskaitė 2016: 186–193; Dambrauskienė 2021: 59–100; Vyniautaitė 2021: 26–34)⁴. Kitaip tariant, tai lietuviški arealai, kuriuose vartojama viena arba dvi patarmės. Kalbiškai heterogeniškas plotas, kuriame plyti ne tik kelios patarmės, bet ir skirtingos kalbos, GIS metodais dar nenagrinėtas.

Šio straipsnio tikslas – socioekonominių ir sociokultūrinių parametrų pagrindu GIS įrankiais ir metodais nustatyti Šalčininkų rajono ir aplinkinių vietovių vietinių bendruomenių narių judumo tendencijas ir jų įtaką vietinėms kalboms. Objektas – Šalčininkų rajono ir aplinkinių vietovių vietinių bendruomenių narių judumas, galintis daryti įtaką vietinėms kalboms, jų konkurencijai.

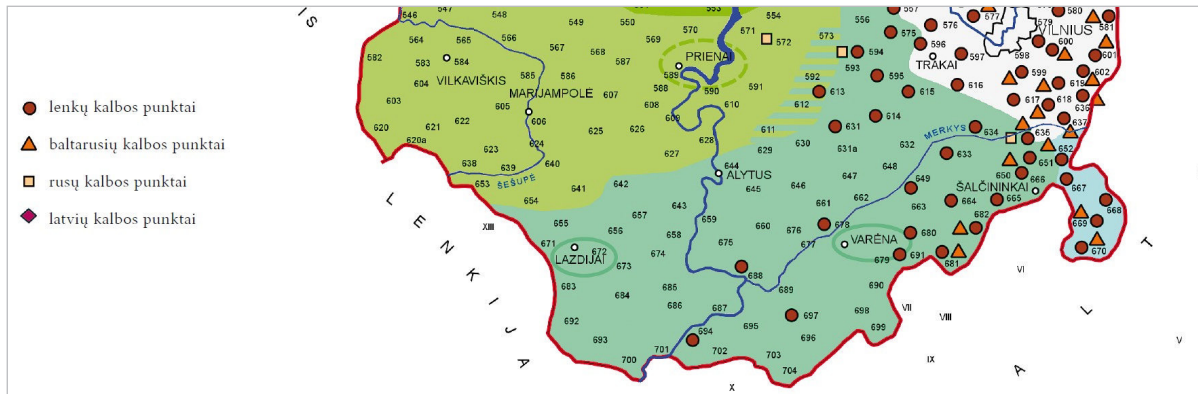
Tyrimo išvados daromos remiantis „Lietuvių kalbos atlaso“ (LKA, žr. LKA 1977; 1982; 1991) punktu, kurie turi ilgą stebėsenos tradiciją, analizės rezultatų pagrindu. 1 pav. matyti, kad į pasirinktą Šalčininkų rajoną jų patenka 16. 2014 m. tyrimų duomenimis, 9 iš jų yra gyvybingi (Rūdninkai (LKA 634), Jašiūnai (LKA 635), Tabariškės (LKA 637), Šalčininkėliai (LKA 651), Kaniūkai (LKA 665), Šalčininkai (LKA 666), Eišiškės (LKA 681), Butrimonys (LKA 682), Daugidonys (LKA 691), 7 – nykstantys (Gudeliai (LKA 650), Kurmelionys (LKA 652), Dailidės (LKA 667), Daulėnai (LKA 668), Miežionys (LKA 669), Marčiūčiai (LKA 670), Vėžionys (LKA 680), (Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014: 452–453).

1 paveikslas. Rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmių paplitimas Šalčininkų rajone

⁴ Vartojamas toks pat terminas, kaip ir šaltiniuose (žr. Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014; Čepaitienė 2018: 61–78; Leskauskaitė 2016: 186–193; Dambrauskienė 2021: 59–100; Vyniautaitė 2021: 26–34). Šaltinyje Čepaitienė 2018: 8 žr. kodėl atsakyta socialinių tinklų termino.

Visame Šalčininkų rajone, taigi ir į jį patenkančiuose tyrimui pasirinktuose LKA punktuose, dominuoja itin heterogeniška kalbinė aplinka: lietuvių tarmės (rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių) ir netarminė kalba funkcionuoja greta kitų slavų kalbų tarminių variantų (lenkų, baltarusių, rusų), slaviškieji variantai dominuoja iki šių dienų (žr. LKA 1977; 1982; 1991; LKTCh 2004: 76–122 ir kt., dar žr. Morozova 2014: 238–252; Plygavka 2014: 228–237; Rutkovska 2014: 216–227; Geržotaitė, Meiliūnaitė 2014, XIV žemėlapis (įklija); Tuomienė 2022; dar plg. 1–2 pav.). O tai lemia dvipusę ar dar sudėtingesnę kalbinę sąveiką.

2 paveikslas. Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje (fragmentas), (Geržotaitė, Meiliūnaitė 2014, XIV žemėlapis (įklija))

Šiuo tyrimu, remiantis statistiniais ir kalbiniais duomenimis bei socialinių tinklų teorija, ir siekiama atskleisti, kokia ta sąveika yra – kaip sociokultūrinių ir socioekonominių parametrų pagrindu GIS metodais nustatytos judumo tendencijos gali veikti tiriamo arealo kalbą (kalbas): jeigu ji kistų, tai kokiomis kryptimis – tarminiu ar (ir) kalbų lygmeniu; jeigu nekistų, kokie sociokultūriniai bei socioekonominiai veiksniai lemia, kad lietuvių kalba kaip valstybinė neįgyja dominuojančios kalbos statuso Šalčininkų rajone. Vis dėlto galima kelti hipotezę, kad kalbų, o ne tarmių konkurencijos klausimai šiame plote turėtų būti aktualesni – kaip parodė minėtas 2014 m. atliktas tyrimas, tik du rytų aukštaičiams vilniškiams priskiriami Šalčininkų rajono LKA punktai yra gyvybingi, o rajono centras priklauso pietų aukštaičiams. Pabrėžtina, kad tyrimo centre esantys sociokultūriniai ir socioekonominiai parametrai, kurių pagrindu nustatomas tikėtinas bendruomenių narių judumas, vertintini kaip papildomi veiksniai, galintys turėti įtakos kalbai (kalboms).

Tiriamąją medžiagą sudaro keturių tipų duomenys⁵:

- 1) kalbotyros ekspertų apklausos duomenys, kurių pagrindu apskaičiuoti traukos objektų įtakos kalbai koeficientai (plačiau žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54);
- 2) 2020–2021 m. statistiniai socioekonominiai bei sociokultūriniai duomenys;
- 3) Lietuvos geoerdviniai duomenys, t. y. Lietuvos kelių tinklas, georeferencinis pagrindas, adresų registro geolokatorius; 27 LKA punktų tinklo duomenys; didelės apimties duomenų (traukos objektų) rinkiniai;
- 4) šiuolaikiniai kalbiniai Šalčininkų rajono tyrimai, atskleidžiantys šiandienę kalbinę tiriamo arealo situaciją (žr. Morozova 2014: 238–252; Plygavka 2014: 228–237; Rutkovska 2014: 216–227; Tuomienė 2022).

⁵ Naudojamasi įvairių patikimų šaltinių teikiama medžiaga: Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, Registrų centro, „Google“, „GIS-centro“ ir kt. Apie geoerdvinei analizei galimus naudoti socioekonominių duomenų šaltinius plačiau žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021: 81–106. Taigi tai yra vienas iš pirmųjų lietuvių dialektologijos tyrimų, kuriame remiamasi patikimais, naujaisiais ir labai gausiais statistiniais duomenimis, – kol nebuvo galimybių taikyti GIS metodų, tokio objektyvumo lietuvių dialektologijoje nepasiekta.

Nagrinėjant judumo tendencijas ir jų įtaką galimai kalbinei kaitai, visi minėti tiriamosios medžiagos sluoksniai yra susieti, taip tiriant išvengiama statiškumo. Kiekybiškai analizuoti tokią heterogenišką kalbinę ir nekalbinę medžiagą leidžia Lietuvoje jau ne vienu mokslo darbu įtvirtinta minėtoji multimodalioji dialektologija, kuriai ir priskirtinas šis straipsnis (plačiau žr. Mikulėnienė 2018a; 2018b; 2020: 11–33; dar žr. Čepaitienė 2018; Dambrauskienė 2021; Vyniautaitė 2021; Čepaitienė, Mikulėnienė 2022 ir kt.).

Šalčininkų rajono sociokultūriniais tinklams braižyti pasirinkti penkių tipų duomenų rinkiniai. Jie apima informaciją apie Šalčininkų rajone ir aplink jį veikiančius (2021 m. duomenimis) objektus (traukos centrus):

- 1) mokymo įstaigas;
- 2) kultūros įstaigas (bibliotekų, kultūros ir bendruomenių centrų, muziejų tinklą);
- 3) medicinos įstaigas (vaistinių, ligoninių tinklą);
- 4) prekių ir paslaugų vietas (parduotuvių, turgaviečių, maitinimo įstaigų, paštų, bankų tinklą);
- 5) kitus (bažnyčių, kapinių tinklą).

Tikslui pasiekti pritaikytas geoerdvinis sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis (žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54)⁶. Realizuotos dvi jo dalys: pasinaudota apklausos duomenų pagrindu apskaičiuotais traukos centrų įtakos koeficientais ir atlikta trumpiausio kelio analizė tinklui braižyti. Papildomai modelis praplėstas atitinkamais komponentais: tinklo analize, remiantis socialinių tinklų teorija, ir judumo įtakos kalbos kaitai analize, paremta naujausiais Šalčininkų rajono kalbiniais tyrimais. Geoerdvinė tiriamosios medžiagos analizė atlikta ir tinklo ryšiai apskaičiuoti, nubraižyti bei nagrinėti GIS pagrindu veikiančia platforma „ArcGIS Pro“ (žr. *ArcGIS*). Tyrimas atliktas keturiais etapais:

- 1) analizuotas ekspertų apklausos duomenų pagrindu sudarytas traukos centrų įtakos koeficientų pasiskirstymo žemėlapis, arba kalbinę kaitą labiausiai veikiančios sritys Šalčininkų rajone;
- 2) iš nurodytų šaltinių atsisiųsti įvairių analizei pasirinktų duomenų sluoksniai ir patikrintas kiekvienas Šalčininkų rajono areale lokalizuotas minėtų traukos objektų tinklas, t. y. sugretinti kelių šaltinių duomenys, pridėti arba ištrinti objektai (pavyzdžiui, pašalinta jau uždaryta mokykla, kavinė ir pan.). Remiantis patikrinta medžiaga, įvertintas kiekvieno Šalčininkų rajono LKA punkto infrastruktūros lygis;
- 3) programinės įrangos „ArcGIS Pro“ įrankiu *Surasti artimiausią infrastruktūros objektą* (angl. *Find Closest Facilities*) sudaryti sociokultūriniai tinklai: vertinant važiavimo automobiliu atstumą ir laiką, kiekvienam iš 27 LKA punktų ieškota po vieną artimiausią traukos centrą;
- 4) įvertinta Šalčininkų rajono tinklo struktūra keliais aspektais: atsižvelgta į tinklų atvirumą ir uždaramumą (Milroy 2002; Sarhimaa 2009, 174); tankumą ir retumą (Milroy 1987: 49–50; Trudgill 2008); sudėtingumą (Milroy 1987: 51–52; Sarhimaa 2009: 174); ryšių stiprumą (Milroy 2000: 218); vietovių izoliacijos lygį, socialinį stabilumą ir bendruomenių dydį (Trudgill 2008).

Uždarų, tankių, sudėtingos struktūros, stiprių, stabilių tinklų jungiamose izoliuotų vietovių didelėse bendruomenėse slopinama kalbinė kaita ir palaikomos vyraujančios kalbinės normos. Atitinkamai atvirų, retų, nesudėtingos struktūros, silpnų ryšių, nestabilių tinklų jungiamose neizoliuotų vietovių

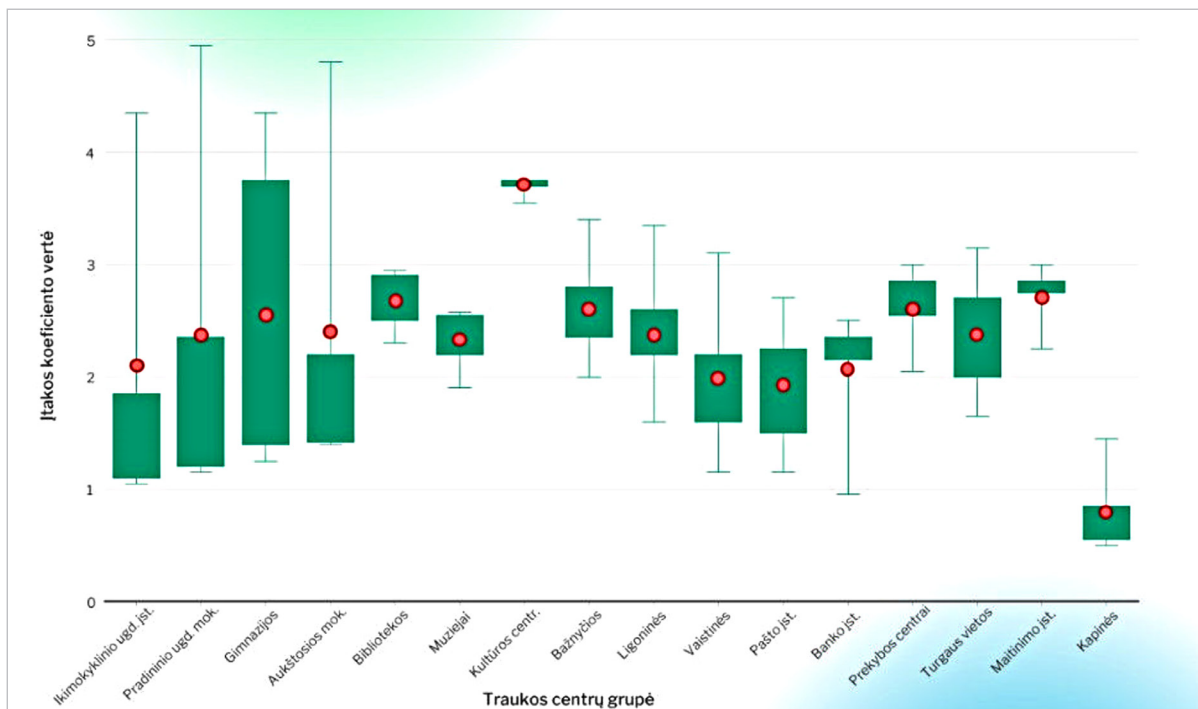
⁶ Straipsnyje taikoma metodika 2021 m. pristatyta „XIII Tarptautiniame baltistų kongrese“, išsamiai aprašyta mokslo monografijoje ir mokslo straipsniuose (Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54; 2021d; Čepaitienė 2022). Atsižvelgiant į straipsnio tikslą – ištirti kalbiškai mišraus Lietuvos ploto bendruomenių narių judumo tendencijas ir, remiantis kalbininkų apklausa bei iki šiol atliktais kalbiniais tyrimais, nustatyti galimą judumo įtaką kalbinei kaitai, taigi koncentruojantis į tyrimą, o ne į metodologiją, straipsnyje pateikiama glausta metodika, išsamiau su ja galima susipažinti nurodytuose šaltiniuose, ir greitai pasirodysiančiame, spaudai jau įteiktame šio teksto autorės ir Aido Gudaičio mokslo straipsnyje.

mažose bendruomenėse vyrauja mobilumas, arba palankios sąlygos kalbinei kaitai (čia vartojami terminai ir socialinių tinklų pobūdis išsamiai aprašytas Čepaitienė 2016: 136–159; 2018: 61–78).

Pasirinkta Šalčininkų rajono tyrimo metodika – geoerdvinės analizės, tinklo ryšių ir socialinių tinklų teorijos ir metodologijos, statistinių duomenų, kalbinės apklausos ir kalbinių tyrimų duomenų derinimas viename tyrime – bei GIS pagrindu veikiantis įrankis tiriamajai medžiagai analizuoti lemia atlikto tyrimo naujumą.

2. Įtakos kalbos kaitai židiniai Šalčininkų rajone

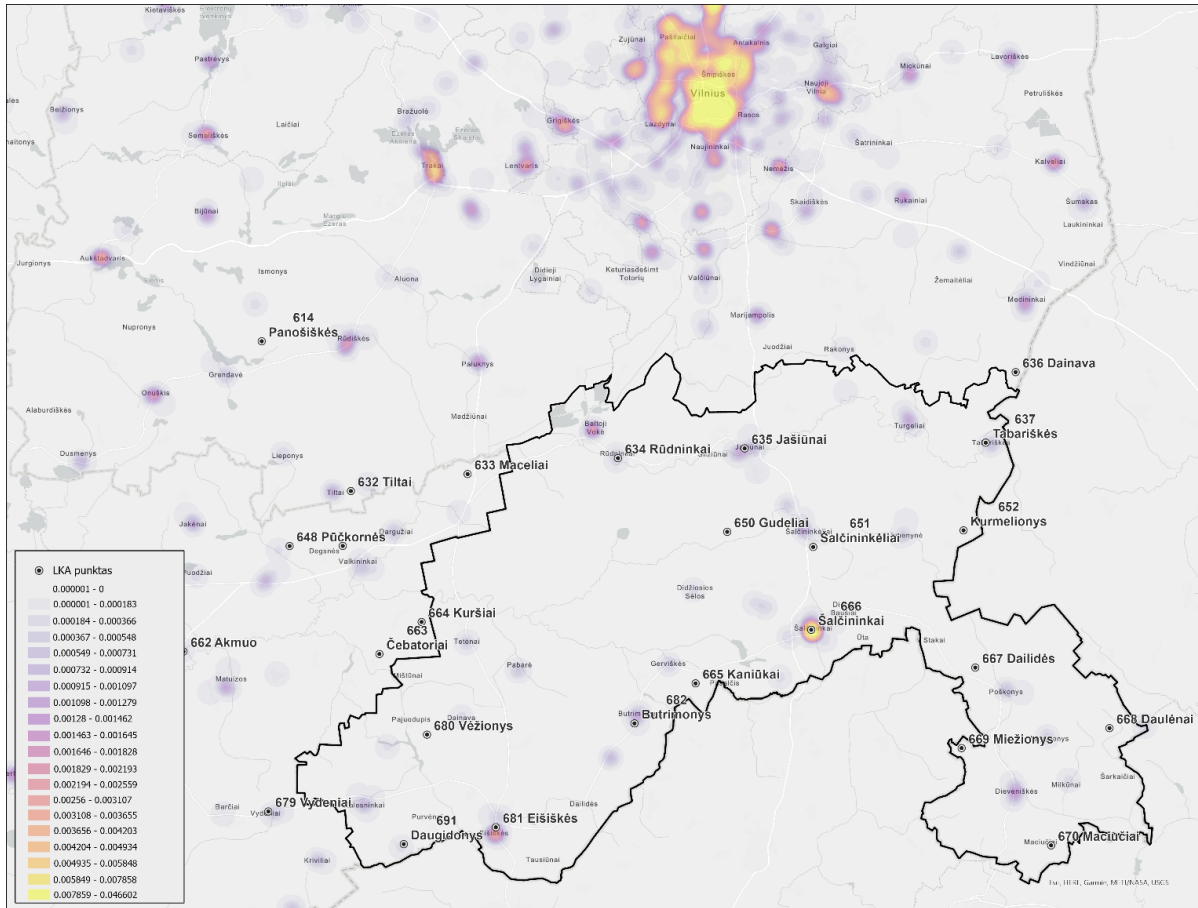
Vertinant apibendrintą kalbotyros mokslininkų nuomonę, grįstą vietinių kalbos variantų stebėsenos tyrimų rezultatais, matyti, kad visų amžiaus grupių kalbos kaitai didžiausią įtaką gali daryti lankymasis aktyviausio kalbos vartojimo objektuose – kultūros centruose ir bendruomenių namuose, intensyvesni vietinio kalbos varianto kaitos procesai siejami ir su lankymusi maitinimo įstaigose, prekybos centruose, bažnyčiose ir bibliotekose, taip pat kalbą gali veikti lankymasis turguje, ligoninėje ir gimnazijose (žr. 3 pav.).

3 paveikslas. Apibendrinti traukos centrų grupių įtakos kalbinei kaitai koeficientai (Čepaitienė, Gudaitis 2021c: 53–54)

Apibendrinti apklausos duomenys, vaizduojami objektų įtakos kalbos kaitai koeficientų karščio žemėlapyje, rodo, kad daugiausia didelę galimą įtaką kalbai darančių traukos objektų sutelkta Šalčininkų rajono centre – Šalčininkų mieste (žr. 4 pav.). Mažesniu tikėtinos įtakos kalbos kaitai centru laikytinos Eišiškės (LKA 681).

Pažymėtina, kad geografiškai arti yra Vilniaus, Varėnos ir Alytaus miestai, kuriuose gausu aplinkinių rajonų gyventojus pritraukiančių infrastruktūros objektų. Tikėtina, kad šie miestai galėtų skatinti ir tiriamo ploto bendruomenių migraciją už rajono ribų, o tai turėtų įtakos kalbos kaitai.

4 paveikslas. Traukos centrų, galimai darančių įtaką kalbinei kaitai, karščio žemėlapis

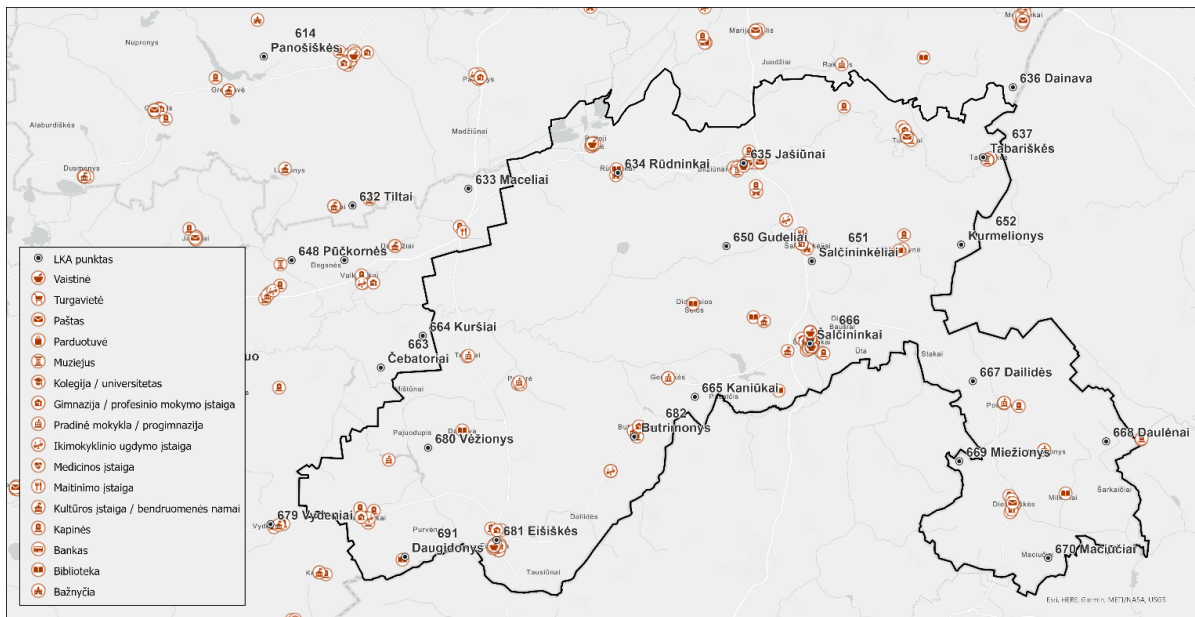
Mažas tikėtino poveikio kalbos kaitai židinių kiekis ir nenuoseklus jų pasiskirstymas Šalčininkų rajono plote, taip pat geografiškai arti, bet jau tiriamojo arealo užribyje (tos pačios ar kitos tarmės plote) esantys didieji traukos objektų židiniai indikuoja apie vietinius kalbos variantus veikiančią ir vidinių kontaktų nulemtą kalbinę kaitą (šnektų arba skirtingų slavų kalbų kontaktų lygmeniu) ir išorinių kontaktų (skirtingų patarnių arba lietuvių ir slavų kalbų kontaktų lygmeniu).

3. Šalčininkų rajono infrastruktūros plėtros lygis ir demografinė situacija

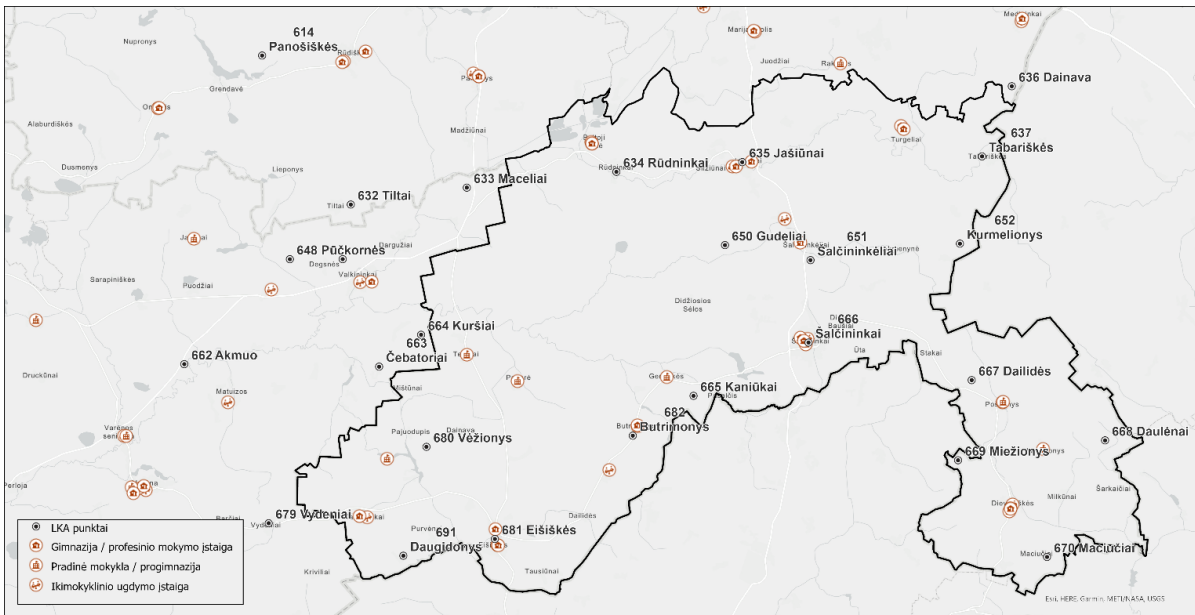
Šalčininkų rajono infrastruktūra yra ganėtinai išplėtotą, tačiau ne visais lygmenimis (žr. 5 pav.).

Geriausiai išplėtotas mokslo įstaigų bei kapinių, bažnyčių tinklas, prasčiau – kultūros įstaigų, prekių ir paslaugų, medicinos įstaigų ir vaistinių tinklas (plg. 6–7 pav.).

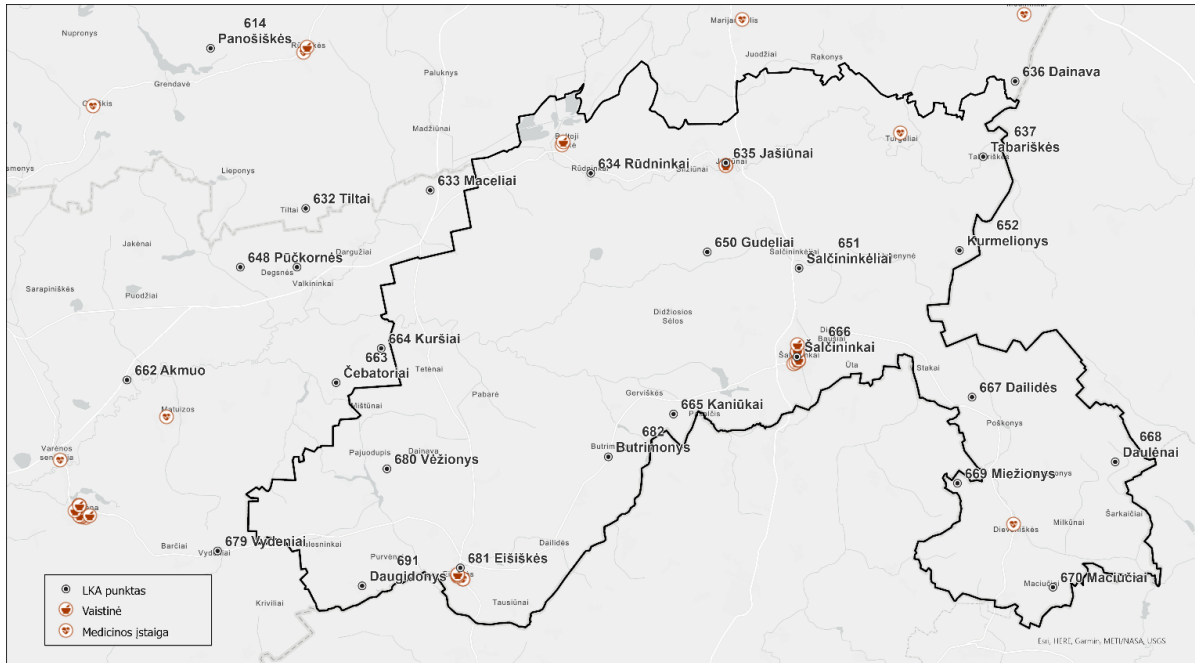
Išplėtotas gimnazijų ir progimnazijų tinklas rodytų mažesnio laipsnio jaunesniosios kartos judumą rajone. Intensyvesnį mobilumą lemtų nebent mažesnis pradinė ir ikimokyklinių įstaigų kiekis. Galimai intensyviausią judumą Šalčininkų rajone skatinančios priežastys – prekių ir paslaugų, ypač didesniųjų parduotuvių, bankų, maitinimo įstaigų, turgaviečių, taip pat medicinos paslaugų ir prekių poreikis – leistų Šalčininkus (LKA 666) ir Eišiškės (LKA 681), iš dalies ir Jasiūnus (LKA 635) vadinti didžiausiomis kalbų ir (ar) tarmių kontaktų sritimis tiriamajame areale. Aukščiausio lygmens infrastruktūros vietoje, arba sėsesnių vietinių gyventojų ir daugiausiai nevietinių gyventojų pritraukiančia sritimi, laikytinas, žinoma, tiriamojo rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) miestas (žr. 8 pav.).

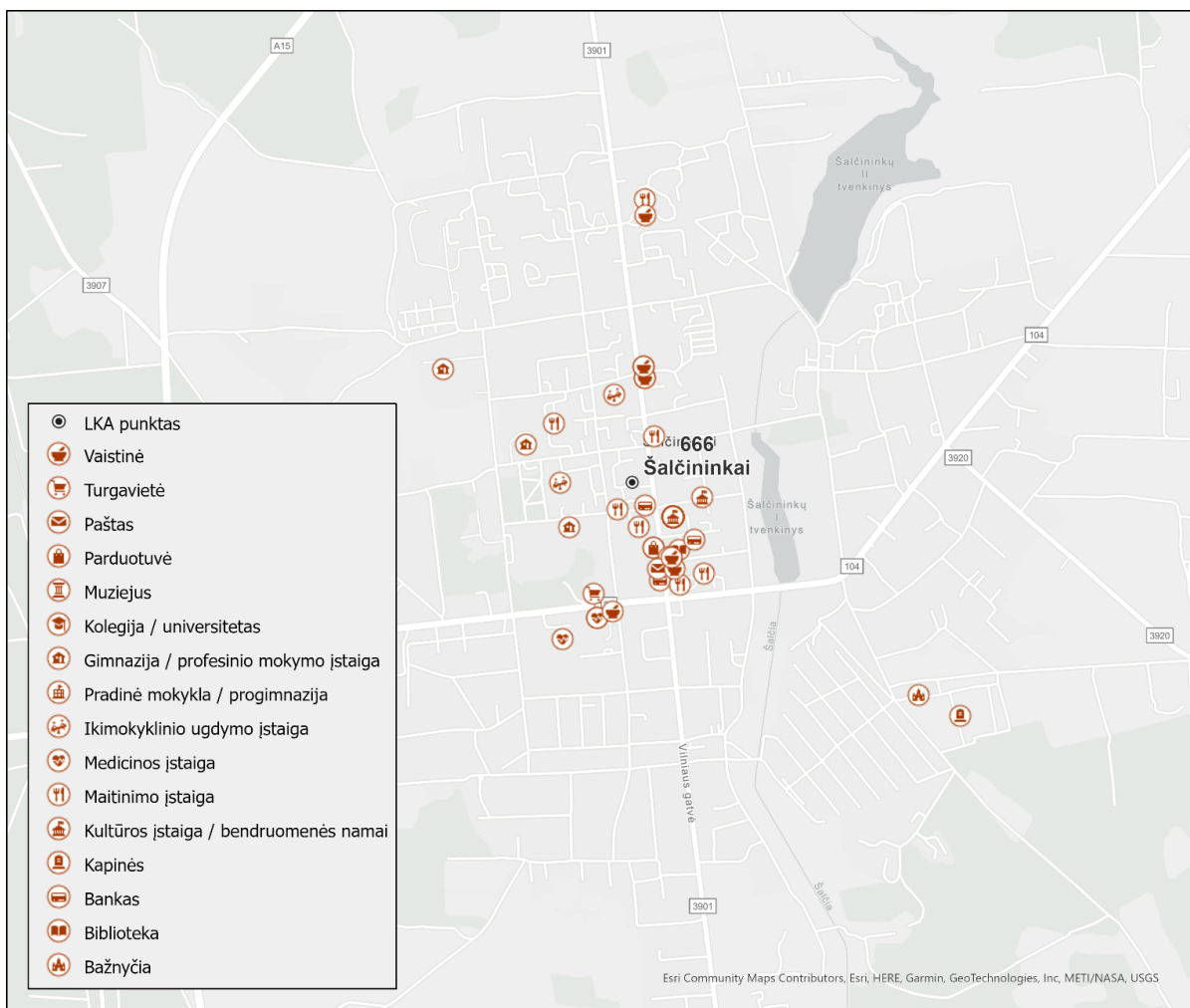
5 paveikslas. Bendrasis infrastruktūros plėtros lygis Šalčininkų rajone

6 paveikslas. Mokslo įstaigų tinklas Šalčininkų rajone

7 paveikslas. Medicinos įstaigų ir prekių tinklas Šalčininkų rajone

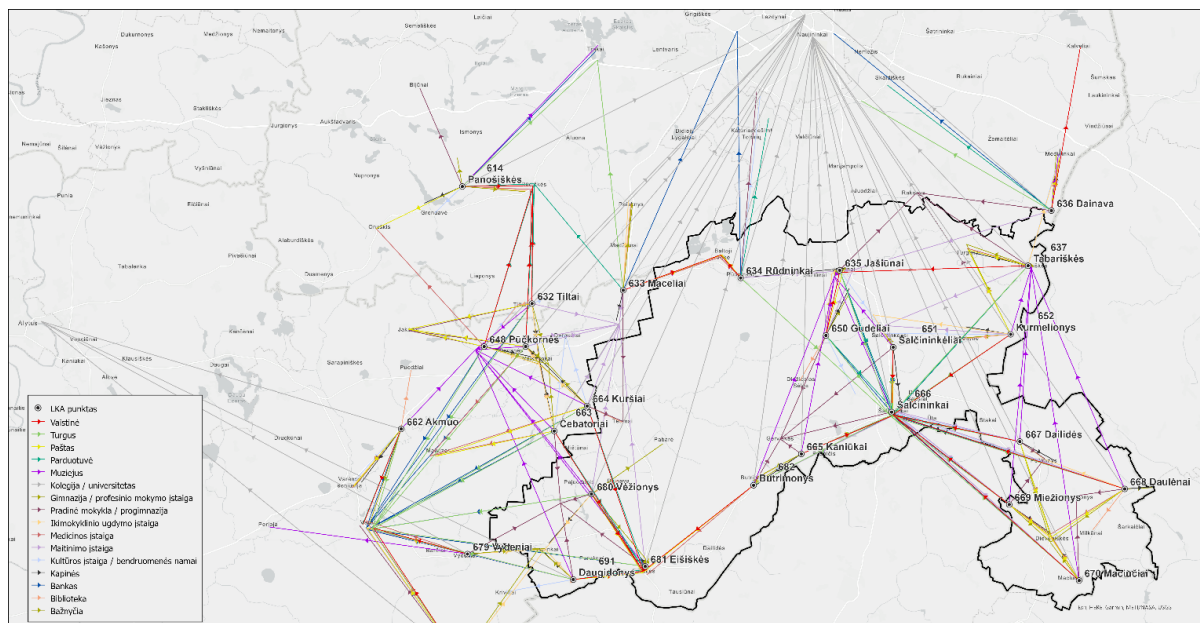

8 paveikslas. Šalčininkų miesto infrastruktūra

Neišplėtotos infrastruktūros Šalčininkų rajono LKA punktų yra pusė: Gudeliai (LKA 650), Kurmelionys (LKA 652), Vėžionys (LKA 680), Kaniūkai (LKA 665), Dailidės (LKA 667), Daulėnai (LKA 668), Miežionys (LKA 669), Maciučiai (LKA 670), dar žr. 6 pav. Šiuose LKA punktuose nėra nė vieno traukos objekto, todėl jie galėtų būti intensyviausio judumo, taigi ir, tikėtina, didžiausios vietinio kalbos varianto kaitos sritimis. Tačiau visos minėtos gyvenamosios vietovės, išskyrus Kaniūkus (LKA 665), yra nykstančios, t. y. juose negausu gyventojų. Todėl apie intensyvų judumą būtų galima kalbėti nebent vieninteliame gyvybingame Kaniūkų (LKA 665) punkte. Duomenys bus tikslinami atliekant detalesnę analizę.

4. Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai

Pagal pasirinktus 16 indikatorių nubraižius Šalčininkų rajono sociokultūrinius tinklus, nustatytas iš pirmo žvilgsnio aukšto intensyvumo judėjimas tiriamajame areale (žr. 9 pav.)⁷.

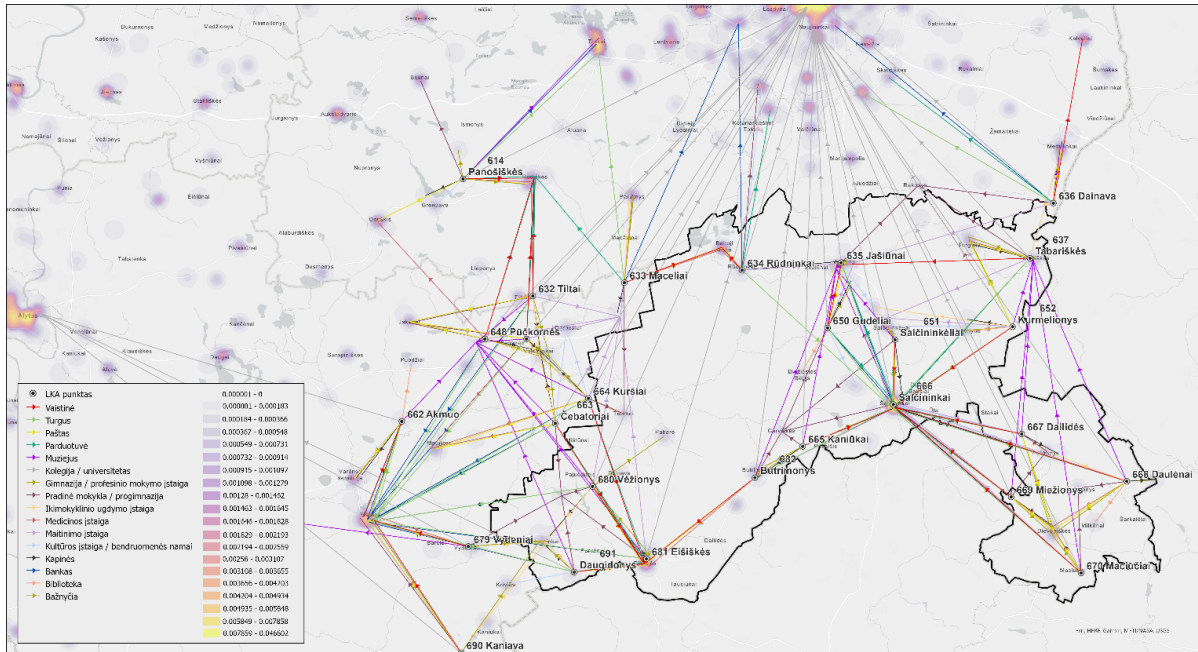

9 paveikslas. Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai

Jį lemia ne tik vidutinis infrastruktūros lygis gyvenamosiose vietovėse, bet ir geografinė padėtis (šalies paribys), palyginti netoli esantys dideli urbanizacijos centrai (išsamiau žr. 4.1.–4.3. poskyrius). Šie, kaip rodo įtakos sričių karščio žemėlapis, yra ir didelio poveikio kalbinei kaitai židiniai (žr. 10 pav.).

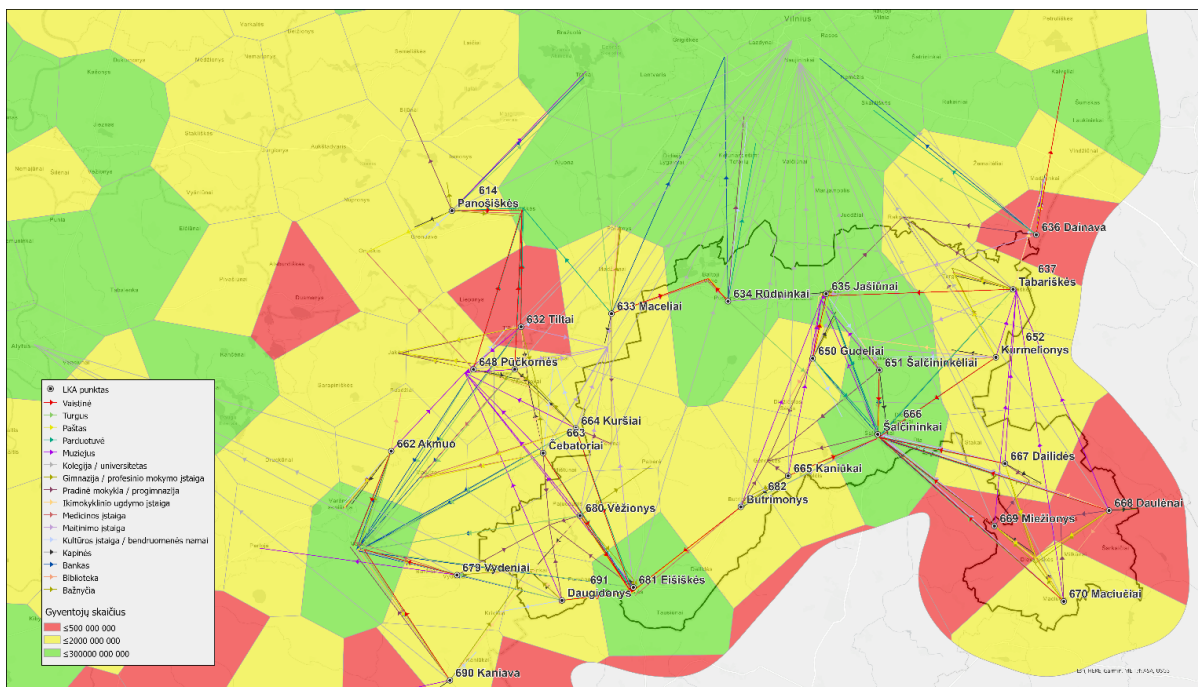
Gyvenančių arčiau rajono centro judumo lygis pačiame rajone yra didesnis nei judumas už jo ribų, o tai sudaro palankias sąlygas areale vyraujančioms slavų kalboms išlikti. Migracija vyksta ne tik tarp LKA punktų, kuriuose dominuoja skirtingos slavų kalbų atmainos, bet ir tarp dviem Šalčininkų rajone plytinčioms patarmėms – rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių – priklausančių LKA punktų, o tai lemtų visų tiriamų vietovių sociokultūriškai žemą izoliacijos lygį. Tokioje aplinkoje neišvengiamas kalbos (kalbų) mišinimas.

⁷ Žinoma, esant palankiai sociopolitinei situacijai, pasienio bendruomenės migruoja ir į kaimyninės Baltarusijos traukos centrus. Tai neabejotinai veikia vietinius kalbos variantus. Tačiau šiame straipsnyje pasirinkta vertinti Šalčininkų rajono gyventojų mobilumą vien Lietuvos teritorijoje.

10 paveikslas. Įtakos kalbinei kaitai sritys ir sociokultūriniai tinklai Šalčininkų rajone

Vis dėlto demografiniai duomenys rodo, kad judumo aktyvumas Šalčininkų rajone vertintinas atsargiai (plg. 11 ir 12 pav.). Žvelgiant į gyventojų skaičius žemėlapi, konstatuotina, kad didžiausios bendruomenės gyvena Šalčininkų (LKA 666), Eišiškių (LKA 681), Jašiūnų (LKA 635), Šalčininkėlių (LKA 651) ir Rūdninkų (LKA 634) punktuose, arba dėl aukštesnio infrastruktūros lygio sėsesnių ir įvairaus amžiaus gyventojų vietovėse (žr. 11 ir 12 pav.)⁸.

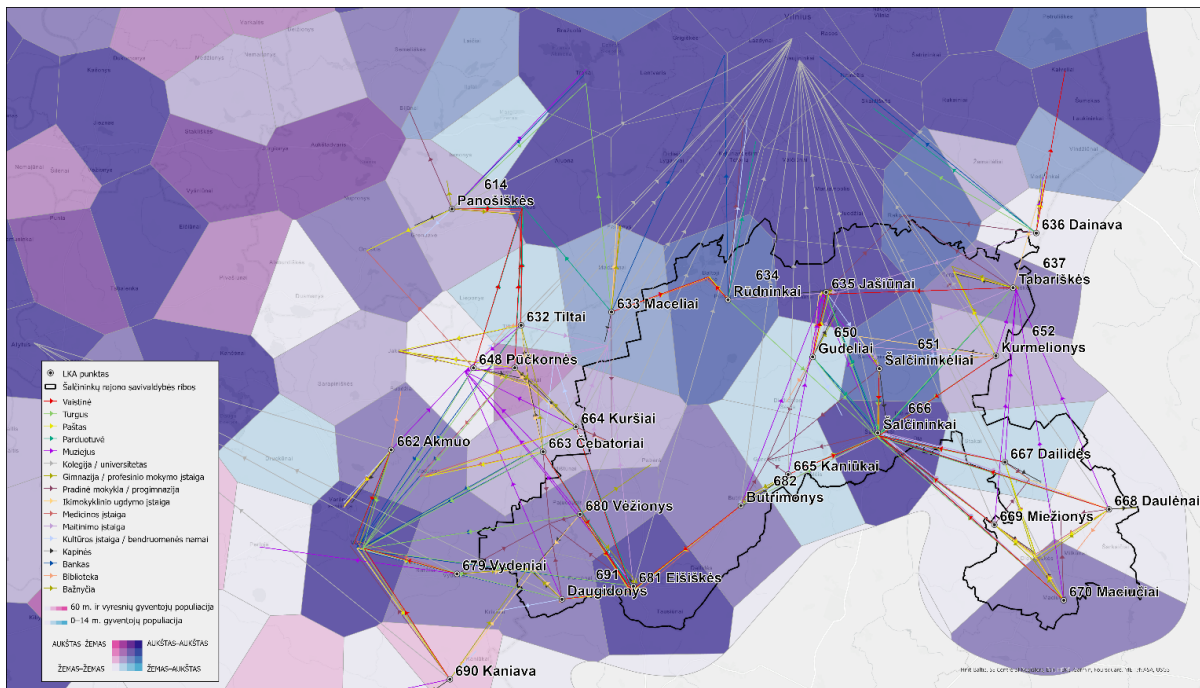

11 paveikslas. Gyventojų skaičius Šalčininkų rajono LKA punktų Thiesseno poligonuose ir sociokultūriniai tinklai

⁸ Pabrėžtina, kad nagrinėjant sociokultūrinius tinklus ir jiems įtaką turinčius socioekonominius rodiklius, pasirinkta vertinti ne vietovės, o LKA punkto, t. y. gyvenamosios vietovės ir aplink ją 10–12 km nutolusių gyvenviečių, situaciją. Plačiau žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021: 81–106.

Didesnis gyventojų skaičius ir vyraujantys daugiau vienpusiai sociokultūriniai tinklai lemia ir intensyvesnius labiau vienpusius (atvažiuojančių ir vietinių gyventojų) kontaktus. Kadangi gausiau apgyventuose LKA punktuose ir jų pritraukiamose gyvenamosiose vietovėse dominuoja slavų kalbos (daugiausia lenkų ir baltarusių), gauti rezultatai vargu ar leistų teigti apie vykstančią šių kalbų ypatybių kaitą – nebent didesnio kiekio gyventojų LKA punktai galėtų būti skirtingų slavų kalbų konkurencijos sritys. Kisti galėtų galbūt skirtingų tarmių plotuose retai gyvenančių vietinių lietuviakalbių vartojamos tarmės ypatybės.

Vis dėlto palyginus sociokultūrinių tinklų ir du demografinius žemėlapius, matyti, kad minėti aukštos infrastruktūros, didelio įvairaus amžiaus gyventojų skaičiaus LKA punktai pritraukia daugiausia jau nykstančių gyvenviečių, kuriose dominuoja vyresnio amžiaus žmonės, atstovus (žr. 11–12 pav.). Tai leistų kalbėti apie retai arba apskritai nevykstančius kontaktus, o tai sudarytų palankias sąlygas Šalčininkų rajone dominuojančioms slavų kalboms išlikti, o pietų aukštaičių patarnei – vyrauti.

12 paveikslas. Jauniausių (iki 14 m.) ir vyriausių (virš 60 m.) gyventojų santykis Šalčininkų rajono LKA punktuose Thiesseno poligonouose

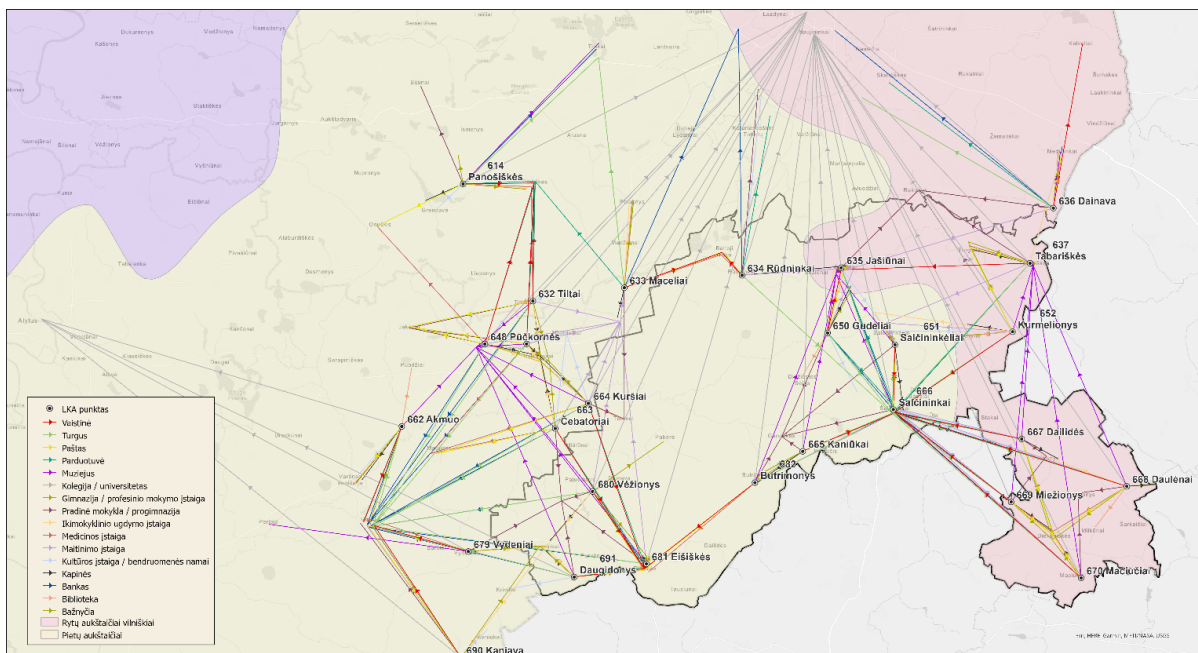
Taigi dar kartą pagrįsta, kad Šalčininkų rajono socioekonominė ir kalbinė situacija yra išskirtinė. Siekiant tiksliau išsiaiškinti, ar ir kokias galimas kalbinės kaitos kryptis gali lemti socioekonominių ir sociokultūrinių veiksmų veikiamas bendruomenių narių judumas, atliktina detalesnė sociokultūrinių tinklų požymių analizė, įvertinant ir kelių patarmių, ir lietuvių bei slavų kalbų galimą sąveiką. Toliau straipsnyje atskirai analizuojamas: 1) judumas skirtingų tarmių (rytų aukštaičių vilniškių ar pietų aukštaičių) plotuose; 2) judumas skirtingų rajonų (ir tarmių, ir kalbų) arealuose.

4.1. Judumas tarmių ploto požiūriu

Atsižvelgiant į slavų kalbų variantų dominavimą Šalčininkų rajone, apie čia vykstančius skirtingų patarmių atstovų kontaktus ir dėl to, tikėtina, atsirandančią tarmių ypatybių kaitą kalbėtina atsargiai, šie procesai gali būti aktualūs tik mažumą tiriamame areale sudarančiose lietuviakalbių bendruomenėse. Taigi vertinant tarmių paplitimą Šalčininkų rajone ir sociokultūrinių tinklų požymius, matyti, kad čia nėra nė vieno sociokultūriškai izoliuoto LKA punkto, t. y. iš visų punktų bendruomenės juda į kitos

patarmės plotą – migruojama tarp rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmių arealų: iš rytų aukštaičiams vilniškiams priklausančių Jašiūnų (LKA 635), Tabariškių (LKA 637), Kurmelionių (LKA 652), Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669) ir Maciušių (LKA 670) judama į pietų aukštaičių plote esančius likusius Šalčininkų rajono LKA punktus ir didžiuosius urbanizacijos centrus, iš šių – į rytų aukštaičių vilniškių ploto (žr. 13 pav.).

Tačiau atsižvelgiant į demografinę situaciją ir slavų kalbų dominavimą, judumo intensyvumas ir jo galimai daroma įtaka tarmių kaitai (mažai) tikėtina nebent dar gyvybinguose rytų aukštaičių vilniškių punktuose – Jašiūnuose (LKA 635) ir Tabariškėse (LKA 637), plg. 11–13 pav. Intensyviausią visų Šalčininkų rajono LKA punktų bendruomenių, ypač jaunesniosios kartos, judumą ir į tos pačios, ir į kitos patarmės plotą (taip pat ir už rajono ploto ribų) galėtų skatinti nebent aukštojo mokslo siekis Vilniuje ir Alytuje esančiuose universitetuose ir kolegijose. Kitaip tariant, vykimas į traukos objektus, kuriuose, ekspertų nuomone, yra palankios sąlygos kalbos variantams kisti. Tokie tiriamo arealo bendruomenių narių kontaktai labiau gali rodyti slavų kalbų variantų, o ne tarmių mišimą. Apie tarmės ypatybių kaitą, regioninio standarto skvarbą galėtume kalbėti nebent tais atvejais, kai mokyti iš pietų aukštaičių arealo vyksta lietuviakalbiai.

13 paveikslas. Sociokultūriniai tinklai Šalčininkų rajone ir tarmių ribos

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad vietiniams kalbos variantams išlikti, tikėtina, kiek palankesnės sąlygos yra pietų aukštaičių patarmės plotui priskiriamuose LKA punktuose. Tai lemia čia lokalizuotas didžiausias Šalčininkų rajono urbanizacijos centras – Šalčininkų miestas (LKA 666). Ši gyvenamoji vietovė pritraukia visus Šalčininkų rajono rytų aukštaičių vilniškių LKA punktus: į Šalčininkų (LKA 666) vaistines atvyksta iš Kurmelionių (LKA 652), Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669), Maciušių (LKA 670); į turgų, parduotuves ir bankus – iš visų Šalčininkų rajono rytų aukštaičių vilniškių punktų, t. y. Jašiūnų (LKA 635), Tabariškių (LKA 637), Kurmelionių (LKA 652), Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669), Maciušių (LKA 670); į Šalčininkų (LKA 666) kavines ir restoranus, kultūros ar bendruomenių namus atvažiuojama iš Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669), Maciušių (LKA 670). Tačiau, kaip minėta anksčiau, judumo intensyvumas iš rytų aukštaičių vilniškių patarmės ploto nykstančių ir vyresniųjų apgyventų LKA punktų gali būti menkas, galbūt net negalimas. Ekspertų apklausos duomenys rodo, kad

visuose išvardintuose Šalčininkų infrastruktūros objektuose, pritraukiančiuose aplinkinių gyvenviečių bendruomenių narius, yra palankios sąlygos kalbinei kaitai (dar žr. 3 pav.). Todėl jeigu skirtingų tarmių atstovų kontaktai vyksta, tikėtina abipusė tarmių kaita.

4.2. Judumas rajonų ribų požiūriu

Judumas už Šalčininkų rajono ribų yra palyginti menkas – skaičiuojama daugiau galimų kontaktų su atvykstančiais iš užribio nei išvykstančių. Be kitų priežasčių tai neabejotinai lemia išplėtotą Šalčininkų miesto (LKA 666) infrastruktūra, mažėjantis gyventojų skaičius, senstančios bendruomenės (dar plg. 8, 11–12 pav.).

Kaip rodo sociokultūrinių tinklų žemėlapis, LKA punktų izoliacijos lygį iš dalies gali mažinti galimi nors ir reti kontaktai su kaimyninių rajonų bendruomenėmis, atsiradę esant švietimo, kultūros, prekių ir paslaugų poreikiui, arba lankantis aplinkoje, kurioje tikėtina didelė kalbinės kaitos tikimybė (žr. 9–10 pav.). Intensyviausi šie procesai gali vykti rajono paribyje esančiose gyvenamosiose vietovėse, daugiau nutolusiose nuo rajono centro: iš Rūdninkų (LKA 634) vykstama į Vaidotų pradinę mokyklą ir bendruomenės namus, į Pagirių parduotuves, į Vilniaus bankus; iš Jašiūnų (LKA 635) važiuojama į Rakonių pradinę mokyklą; iš Tabariškių (LKA 637) – į Rakonių pradinę mokyklą, Medininkų lopšelių-darželį ir bendruomenės namus; Vėžionių (LKA 680), Eišiškių (LKA 681) ir Daugidonių (LKA 691) bendruomenės pritraukia Varėnos turgus ir bankai; iš Vėžionių (LKA 680) ir Eišiškių (LKA 681) punktų taip pat vykstama į Pirčiupiuose esančią maitinimo įstaigą, iš Daugidonių (LKA 691) – į Varėnos. Kitaip tariant, migruojama į įvairias – lietuviško ir slaviško pagrindo – gyvenamąsias vietas, o tai gali lemti abipusę kalbinę kaitą arba vienos komunikacijai pasirinktos kalbos dominavimą.

Apie galimai „atnešamas“ kalbos (kalbų) ypatybes leidžia numanyti artimiausio atstumo iki traukos objekto ir mažiausio laiko jam pasiekti pagrindu įvertinta imigracija į Šalčininkų rajono LKA punktus. Atlikus analizę nustatyta, kad ji palyginti nedidelė ir yra tos pačios patarmės – vien tik rytų aukštaičių vilniškių arba vien tik pietų aukštaičių – plotuose, bet dažnai skirtingų kalbų punktuose: vaistinės reikmenų ir parduotuvės prekių poreikis į Eišiškių (LKA 681) punktą pritraukia Čebatorių (LKA 663) ir Kuršių (LKA 664) bendruomenių narius; iš Macelių (LKA 633) vykstama į pašta, muziejų ir ligoninę Baltojoje Vokėje; į Kalesninkų gimnaziją, profesinę mokyklą ar ikimokyklinio ugdymo įstaigą atvykstama iš Vydenių (LKA 679) ir Kaniavos (LKA 690), taip pat Vydenių (LKA 679) bendruomenė lankosi Kalesninkų bažnyčioje; į Matuizų progimnaziją ar pradinę mokyklą atvykstama iš Čebatorių (LKA 663); į Tetėnų – iš Kuršių (LKA 664) ir Macelių (LKA 633), taip pat iš Kuršių (LKA 664) vykstama į Tetėnų biblioteką; iš Dainavos (LKA 636) važiuojama į Jašiūnų (LKA 635) maitinimo įstaigą.

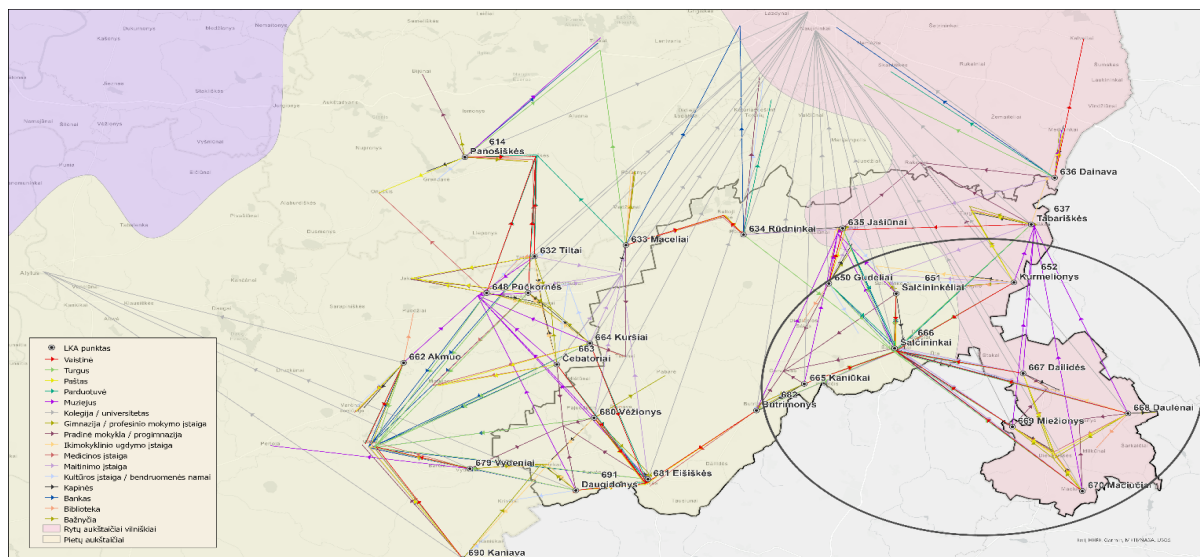
Taigi nors traukos objektai laikytini didelės įtakos kalbinei kaitai sritimis, vis dėlto imigracija į tiriamąjį plotą tarmių ypatybių kaitos neturėtų sukelti. Tačiau lietuvių ir slavų kalbų kaitos, mišimo ar konkurencijos procesai tikėtini: į slaviškojo pagrindo Šalčininkų rajono LKA punktus, kuriuose vyrauja lenkų kalba, atvykstama ne tik iš tokios pačios kalbinės situacijos rajono užribio gyvenamųjų vietovių, bet ir iš lietuviškųjų – Čebatorių (LKA 663), Kaniavos (LKA 690), Vydenių (LKA 679), dar žr. 10 pav. Todėl Jašiūnų (LKA 635), Eišiškių (LKA 681), Daugidonių (LKA 691) punktai, į kuriuos atvykstama iš lietuviškųjų gyvenamųjų vietovių, galėtų būti laikomi lietuvių ir slavų kalbų konkurencijos vieta.

4.3. Galimai geriausiai ir galimai blogiausiai išlaikomų kalbos (kalbų) ir tarmių ypatybių Šalčininkų rajono srityse

Tyrimu nustatyta viena ryškesnė sociokultūrinių tinklų požiūriu daugiau mažiau uždaroji sritis. Ją sudaro vienas centrinis lenkiškasis Šalčininkų (LKA 666) punktas, arba didžiausios įtakos kalbinei kaitai

vietovė, ir jo pritraukiamos to paties rajono septynių retai apgyventų, daugiau vyresnio amžiaus žmonių, menkos infrastruktūros LKA punktų, arba socialiniu požiūriu nestabilių lenkiškųjų ir baltarusiškųjų gyvenviečių, bendruomenės: Šalčininkėlių (LKA 651), Kurmelionių (LKA 652), Kaniūkų (LKA 665), Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669) ir Maciučių (LKA 670), (žr. 14 pav.).

Sociokultūrinių tinklų analizė rodo, kad Šalčininkai (LKA 666) minėtų vietovių bendruomenės pritraukia į tokius prekių, paslaugų ir kultūros traukos centrus, kuriuose tikėtini artimi ir dažni kontaktai, galintys turėti įtakos kalbai (dar plg. 10 pav.). GIS metodais nustatytų ryšių gausu, taigi pagal socialinių tinklų teoriją, pažymėtos sritys bendruomenių narius turėtų sieti glaudūs, stiprūs, tankūs ir sudėtingos struktūros sociokultūriniai tinklai. Tokia sociokultūrinių tinklų struktūra rodytų čia gerai išlaikomą kalbos ar tarmės variantą ir slopinamą kaitą, tačiau ne heterogeniško Šalčininkų rajono atveju.

14 paveikslas. Sociokultūrinių tinklų požiūriu uždaroji sritis, kurios centras – Šalčininkai (LKA 666)

Pirma, į nustatytą uždarą sritį patenka daugiausia nykstančių LKA punktų, todėl kontaktų intensyvumas, tikėtina, yra menkas. Antra, jei kontaktai vyksta, reikėtų atkreipti dėmesį, kad nors ši sritis sociokultūriškai vientisa, tačiau kalbiniu požiūriu, kaip minėta, ganėtinai sudėtinga. Tyrimais nustatyta, kad vien Šalčininkuose (LKA 666) gyvenantis tas pats žmogus gali įvairiose situacijose rinktis vis kitą slavų kalbos variantą – viešojoje erdvėje jis gali kalbėti rusų kalba, mokykloje, jei ji lietuviškoji, lietuvių kalba, o namuose – gudų ar lenkų kalba (Rutkowska 2014: 29; Tuomienė 2022 ir kt.). Taigi jeigu kontaktai būtų galimi, šį plotą galėtume atsargiai vertinti kaip vietą, kurioje susidariusios palankios socioekonominės ir sociokultūrinės sąlygos slavų kalboms dominuoti, galbūt paprastėti, bet išlikti.

Kalbant apie prasčiau išlaikomo vietinio kalbos varianto sritis (bet, tikėtina, aktualiau tarmės mokėtojams, o ne slavakalbams), minėtini Gudelių (LKA 650), Jašiūnų (LKA 635) ir Tabariškių (LKA 637) bendruomenių narių dažni kontaktai su Šalčininkų (LKA 666) gyventojais – atvykstama į rajono centro vaistines, turgų, parduotuves ir bankus. Tačiau šie LKA punktai aptariamajai sociokultūrinių tinklų požiūriu uždarojai sričiai nepriskirtini, nes su centru juos jungia daugiau atvirieji nei uždarieji sociokultūriniai tinklai – esama judėjimo į kitų gyvenamųjų vietovių traukos objektus. Migracija į juos skatina judumą ir tame pačiame, ir kitame rajone bei patarmės plote.

Panaši situacija ir Šalčininkų rajono pietvakarinėje dalyje. Čia išskirtinas Eišiškių (LKA 681) punktas, taip pat pritraukiantis daug aplinkinių gyvenviečių bendruomenių narių: į šio miesto gydymo įstaigą, vaistinę, paštą ir prekybos vietas atvykstama iš Vėžionių (LKA 680), Butrimonių (LKA 682) ir Dau-

gidonių, į kultūros ir bendruomenės centrą – iš Vėžionių (LKA 680). Tačiau šios ganėtinai stiprios traukos centro srities uždara vadinti nelinkstama, nes kontaktuojančias skirtingų LKA punktų bendruomenes jungia daugiau atvirieji sociokultūriniai tinklai nei uždarieji, pavienių gyvenviečių mobilumo kryptys labai įvairuoja, minėtas Vėžionių (LKA 680) punktas – nykstantis. Vertinant kalbiniu požiūriu, aptariama sritis yra vienos pietų aukštaičių patarmės plote, tačiau sociokultūrinių tinklų analizė rodo esančius skirtingomis kalbomis šnekančių gyventojų kontaktus.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad nustatyta galimai geriausiai išlaikomų kalbos (kalbų) ir tarmių ypatybių Šalčininkų rajono sritis vertintina atsargiai. Tiksliau būtų kalbėti apie visą Šalčininkų rajoną kaip labiau uždara nei atvira sritį, kurioje yra palankios socioekonominės ir sociokultūrinės sąlygos išlikti čia dominuojančioms slavų kalboms. Taip pat atliktu tyrimu įrodyta, kad kalbos variantiškumo tyrimas privalo būti sudėtinis, t. y. kaip šiuo atveju, negalima pasikliauti vien sociokultūrinių tinklų analize – ji turi būti viena iš sudėtinių kalbos tyrimo dalių.

5. Išvados

Atlikta Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų analizė išryškino tiriamojo arealo ne tik kalbinį, bet ir socioekonominį bei sociokultūrinį išskirtinumą.

- 1) Šalčininkų rajonas yra gana uždara, daugiau vidinio judumo lygio sritis: mažiau migruojama tarp vietovių, kuriose kalbama skirtingomis (įvairiomis slavų ir lietuvių) kalbomis, daugiau – tarp skirtingų tarmių (rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių). Tačiau dėl beveik pusės tiriamo rajono nykstančių LKA punktų, gerai išvystytos infrastruktūros rajono centro ir vyresniojo amžiaus bendruomenių gausos judumo intensyvumas yra nedidelis. Todėl visos tirtosios vietovės sociokultūriškai laikytinos neizoliuotomis, tačiau kalbiškai – gana izoliuotomis. O tai užtikrina slavų, o ne valstybinės lietuvių kalbos išlikimą ir dominavimą;
- 2) socioekonominiu požiūriu stabiliausias yra rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) punktas. Tačiau išplėtotą infrastruktūrą ir didelį gyventojų skaičių mieste neužtikrina kalbinio vientisumo – šis miestas pritraukia socialiniu požiūriu nestabilių vietovių keliakalbius ir nevienodų tarmių gyventojus. Todėl čia, tikėtina, susidariusios palankios socioekonominės ir sociokultūrinės sąlygos slavų kalboms (mažiau – lietuvių tarmėms) konkuruoti, bet išlikti;
- 3) uždara sritis aplink Šalčininkus (LKA 666) nepriskirtinų punktų bendruomenių migracija į užribįje esančias lietuviškojo ir slaviškojo pagrindo vietoves vertintina dvejopai: dažni kontaktai su sostinės gyventojais gali rodyti slavų kalbų ar vienos kurios (greičiausiai lenkų) kalbos formų mišimą; bendravimas su lietuviškųjų pietų aukštaičių miestų gyventojais – lietuvių ir slavų kalbų konkurencijos procesus;
- 4) Jašiūnų (LKA 635), Eišiškių (LKA 681) ir Daugidonių (LKA 691) punktai dėl intensyvesnių kontaktų su lietuviškosiomis gyvenamosiomis vietovėmis laikytini vienais labiausiai lietuvių kalbos veikiama (bet ar paveikiamais?) Šalčininkų rajone;
- 5) didesnis gyventojų skaičius Šalčininkų (LKA 666), Eišiškių (LKA 681), Jašiūnų (LKA 635), Šalčininkėlių (LKA 651) ir Rūdninkų (LKA 634) punktuose, panašus vyriausiųjų ir jauniausiųjų gyventojų santykis ir vyraujantys daugiau vienpusiai sociokultūriniai tinklai lemia ir intensyvesnius labiau vienpusius (atvažiuojančių ir vietinių gyventojų) kontaktus. Kadangi gausiau apgyventuose LKA punktuose ir jų pritraukiamose gyvenamosiose vietovėse dominuoja slavų kalbos (daugiausia lenkų ir baltarusių), jie vertintini labiau kaip skirtingų slavų kalbų konkurencijos sritys.

Taigi atliktas sociokultūrinių tinklų tyrimas išryškino Šalčininkų rajono uždaramą, patvirtino kalbinį daugiasluoksniškumą, parodė čia vykstančią sudėtingą vietinių kalbos variantų konkurenciją ir atskleidė priežastis, kodėl valstybinė lietuvių kalba tiriamame areale netampa dominuojanti. Tyrimas

bus tęsiamas atliekant išsamesnę kalbos ypatybių ir kitų minėto rajono uždarmo priežastis galinčių atskleisti sociokultūrinių ir socioekonominių parametų, pavyzdžiui, bedarbystės, perkamosios galios ir kt. rodiklių, analizę.

Literatūra ir šaltiniai

- Ayad, Y., H. Luthin. 2009. Mapping Dialect: GIS Applications in Studying Dialect of Western Pennsylvania. *The 2009 ESRI International User Conference Proceedings*, 13–17 July. San Diego, California, USA, 1–26. Prieiga internetu: http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc09/uc/papers/pap_1686.pdf (žiūrėta 2021 11 20).
- ArcGIS*. Prieiga internetu: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview> (žiūrėta 2021 12 04).
- Bakšienė, R. 2015. Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir
- Bakšienė, R. 2016. *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnektas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Borgatti, S. P., M. G. Everett, J. C. Johnson. 2013. *Analyzing Social Networks*. London: Sage Publications.
- Borgatti, S. P., M. G. Everett, L. Freeman. 2002. *UCINET 6 for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Chambers, J. K. 2002. Dynamics of dialect convergence. *Journal of Sociolinguistics* 6, 117–130.
- Čepaitienė, A. 2016. Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internetu: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji_kalbotyra/article/view/95/86.
- Čepaitienė, A. 2018. *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Čepaitienė, A. 2020. Application of Dialectometric Methods in Research on Lithuanian Dialects. *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*. V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 217–248.
- Čepaitienė, A. 2021. Tarmiškumas kaip etnografinio tapatumo dėmuo: pietinių vakarų aukštaičių regiolektų atvejis. *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*. V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 162–197.
- Čepaitienė, A. 2022. Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. *(Ne)atrasti Pakauinės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*. Kolektyvinė monografija. D. Mikulėnienė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).
- Čepaitienė, A., A. Gudaitis. 2021a. Petro Būtėno aprašytų XX a. pradžios okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. *Kultūros studijos Panevėžyje. Petras Būtėnas* Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 59–77.
- Čepaitienė, A., A. Gudaitis. 2021b. Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita: geordvinis aspektas. *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 149–172.
- Čepaitienė, A., A. Gudaitis. 2021c. Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. *XIII tarptautinis baltistų kongresas*. Pranešimų tezės. K. Mežapuškė (sud.). Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.
- Čepaitienė, A., D. Mikulėnienė. 2021. Geolinguistics in Lithuania: contemporary inventory discourses. *Tabula gratulatoria*, 291–306.
- Čepaitienė, A., D. Mikulėnienė. 2022. *Tarmynas – Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės modelis*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Dambrauskienė, D. 2021. *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gao, J., B. Barzel, A.-L. Barabási. 2016. Universal resilience patterns in complex networks. *Nature* 530(7590), 307–312.
- Geolingvistikos portalas*. Prieiga internetu: <https://maps.lki.lt/>.
- Geržotaitė, L., V. Meiliūnaitė. 2014. Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis, XIV žemėlapis (įklija).
- Hanneman, R. A., M. Riddle. 2005. *Introduction to social network methods*. Riverside, CA: University of California, Riverside.

- Heeringa, W., J. Nerbonne, R. V. Bezooijen, M. Spruit. 2007. Geography and population size as explanatory factors for variation in the Dutch dialectal area. *Tijdschrift Voor Nederlandse Taal-en Letterkunde* 123(1), 70–82.
- Jurbarko šnektos. *Lietuvių kalba* 9, 1–20. Prieiga internetu: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/172/140> (žiūrėta 201602-04).
- Lee, J., Q. Jiajun, D. Han. 2018. GIS in Linguistic Research. *Computer Science*, 152–156.
- Lee, J., W. A. Kretschmar. 1993. Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. *International Journal of Geographic Information Systems* 7(6), 541–560.
- Leskauskaitė, A. 2016. Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193.
- LKA 1977. *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*. K. Morkūnas (ats. red.). Vilnius: Mokslas.
- LKA 1982. *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*. K. Morkūnas (ats. red.). Vilnius: Mokslas.
- LKA 1991. *Lietuvių kalbos atlasas III. Morfologija*. K. Morkūnas (ats. red.). Vilnius: Mokslas.
- LKTCh 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Luo, W., J. F. Hartmann, J. Li, V. Sysamouth. 2000. GIS Mapping and Analysis of Tai Linguistic and Settlement Patterns in South China. *Geographic Information Sciences* 6 (2), 129–136.
- Mikulėnienė D., V. Meiliūnaitė. 2014. Optimizuotų Lietuvių kalbos atlaso punktų sąvadas. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis, 452–453.
- Mikulėnienė, D. 2018a. *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Mikulėnienė, D. 2018b. Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. *Lietuvos lenkų tarmės*. Prieiga internetu: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikulenienė_%20tarmetyros_modelis.pdf.
- Mikulėnienė, D. 2020. New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33.
- Mikulėnienė, D., A. Čepaitienė. 2021. *Tarmyno punkto samprata*. *Baltistica* 56(1), 81–106.
- Mikulėnienė, D., V. Meiliūnaitė, (sud.). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 2014.
- Milroy, L. 1987. *Language and Social Networks*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- Milroy, L. 2000. Social Network Analysis and Language Change: Introduction. *European Journal of English Studies* Vol. 4, No. 3, 217–223.
- Milroy, L. 2002. Social Networks. *The Handbook of Language Variation and Change*. Eds. J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes. Oxford: Blackwell. Prieiga internetu: http://www.blackwellreference.com/subscriber/book?id=g9781405116923_9781405116923.
- Morozova, N. 2014. Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis, 238–252.
- Plygavka, L. 2014. Baltarusių kalbos dialektai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis, 228–237.
- Ramonienė, M. 2013a. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* (2). Prieiga internetu: <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomojikalbotyra/article/view/21/12> (žiūrėta 2016-02-04).
- Ramonienė, M. 2013b. Tarmės Aukštaitijos miestuose: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. *Miestai ir kalbos II*. M. Ramonienė (moksl. red.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 75–90.
- Rutkovska, K. 2014. Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Briedis, 216–227.
- Sarhimaa, A. 2009. Social Network Theory as a framework for studying minor Finnic languages with special reference to Karelian. *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Memoires de la Societe Finno-Ougrienne* 258, 161–190.
- Teerarojanarat, S., K. Tingsabadh. 2011a. A Gis-Based Approach For Dialect Boundary Studies. *Dialectologia* 6 (2011), 55–75.

- Teerarojanarat, S., K. Tingsabadh. 2011b. Using GIS for Linguistic Study: a Case of Dialect Change in the Northeastern Region of Thailand. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 21, 362–371.
- Trudgill, P. 2008. *Social structure and language change*. Prieiga internetu: <https://www.kul.pl/files/165/monograf/reading/SocialStructureandChange.pdf> (žiūrėta 2021 11 20).
- Tuomienė, N. 2022. Šalčininkų kraštas: kalbų ir kultūrų kaitos specifika. XXI a. sociolingvistinių ir kalbinių duomenų analizė. *Valstybinės kalbos padėtis Šalčininkų rajone: dabartis ir perspektyvos*. Kolektyvinė mokslo studija. V. Meiliūnaitė (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).
- Vaicekauskienė L., Ė. Sausverdė. 2012. Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra* (1), 1–26.
- Vyniautaitė, S. 2021. *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–34.
- Wang, F., J. F., Hartmann, W. Luo, P. Huang. 2006. GIS-Based Spatial Analysis of Tai Place Names in Southern China: An Exploratory Study of Methodology. *Geographic Information Sciences* 12 (1), 1–9.

[teikta 2022 m. birželį.]